

заглавието, в други — обемът, в трети — самият стил. Тези своеобразни структурни взаимоотношения са извънредно характерни за старата руска литература. Случаите на подобно включване на едни жанрове в състава на други при съвременни литературни произведения (например включване на лирическа песен в драма или на стихове в роман) по един или друг начин се мотивират от авторите и се възприемат като похват, докато в старата литература това става без външна мотивировка и се схваща като особеност на жанровата структура на произведението.

За разлика от новата литература средновековните жанрове зависят в много по-голяма степен от използването им в практиката, от практическото им предназначение. Това от своя страна води до жанрови различия. Ще посочим само един от многото интересни примери, с които е наситен докладът. Проф. Лихачов изказва предположение, че съставянето на летописните сводове е имало историко-юридическо значение. Но когато летописанието започва да служи и за частно четиво, характерът му се видоизменя — то става по-назидателно и белетристичните елементи в него се увеличават. Подобни елементи се откриват и при хронографите, които по начало са били предназначени за неофициално, индивидуално четене. В тях белетристичността, външната занимателност, философските и общоисторическите названия са много повече, отколкото в летописите.

Независимо от извънлитературните фактори, обуславящи жанрообразуването, съществуват и чисто литературни различия между жанровете. Те са доловени и набелязани в доклада с истинско проникновение. Така например всеки жанр има свой строго изработен традиционен образ на автора. В проповедите той е един, в житията — друг, в историческите повести — трети и т. н. „Индивидуалните отклонения — отбелязва проф. Лихачов — в по-голямата си част са случайни, не влизат в художествения замисъл на произведението“ (стр. 60). Жанровете в средновековната руска литература са тясно свързани с определени типове стил. Ако в новата литература е необичайно и неоправдано да се говори за стил на романа изобщо или за стил на драмата изобщо, в старата литература са уместни, даже наложителни понятията житиен стил, летописен стил, хронографичен стил и др. под. Във връзка с тази своеобразна черта на средновековната литература стои и друга жанрова особеност — стремежът на книжовника да поставя жанровото название в заглавието. Този стремеж е обяснен в доклада с традиционността на старата литература — традиционност, която изключва използването на неочаквания образ, на неочаквания художествен детайл, на неочаквания стилистичен похват. Традиционността на изложението е подсказвала на слушателя или читателя нужното настроение. Жанровото название в заглавието е било, така да се каже, предупреждение в какъв тон ще се води повествованието.

Много ценен дял в доклада на проф. Лихачов е постановката на сложния въпрос за съотношението между системата на литературните жанрове и системата на фолклорните жанрове. Между другото авторът обръща внимание на факта, че в Средновековието връзката между тях е значително по-тясна, отколкото днес. Старата литература има много повече допирни точки със съвременния ѝ фолклор. Ако системата на фолклорните жанрове, подчертава се в доклада, е била цялостна и завършена, и поради това е била способна в известна степен да удовлетворява потребностите на народа, системата на жанровете на литературата е била непълна и се е допълняла с фолклора.

Всеообщо одобрение предизвика и докладът на д-р Я. С. Лурье „О судьбах переводной беллетристики в России и у западных славян в XV—XVI вв.“¹ Работата е посветена на въпрос, който е почти неразработен във филологическата наука. Причината за това е известна — западно-славянското влияние върху руската литература до XVII в. (а това се отнася и за обратното влияние) е много по-слабо в сравнение с въздействието, което ѝ оказват литературите на южните славяни и предимно българската литература. Търсейки съвпадения и различия в преводната белетристика, разпространявана през XV и XVI в. в Русия, Чехия и Полша, авторът е поставял ударение на паралелни явления, които обогатяват представите ни за литературното развитие на тези три страни.

Специално трябва да се посочи, че темата е разработена с оглед на по-широкия проблем за своеобразието на старата руска литература. Я. С. Лурье се противопоставя на мнението на проф. Р. Ягодич за пълната несъпоставимост на старата руска литература с литературата на античността, на западното средновековие и на новото време. Характерна особеност на старата руска литература според Р. Ягодич е „отсъствието на свободно създавани образи, родени от поетическата фантазия.“ Фактът, че голям брой произведения със светски характер са изчезнали, е обяснен от него покрай другото и с недостатъчната им ценност от гледна точка на идеалите на онова време. Проф. Ягодич окачествява самия литературен идеал на средновековна Русия като „основан само на християнската вяра“. Я. С. Лурье не приема тези схващания, които всъщност абсолютизират своеобразието на средновековната руска литература. Конкретният доказателствен материал, използван от автора в противовес на тези разбирания, се отнася за по-ограничен исторически период — в доклада е защитена мисълта, че за времето от XV в. вече може да се говори за явления на хуманизма на руска почва, за значително развитие на градската култура, за нарастващата роля на светската белетристика.

В Русия още през XIII в. се разпространява Псевдокалистеновата „Александрия“, а през XV в. — и така наречената сръбска „Александрия“. Няколко варианта на това произведение са познати и на западните славяни през XIV, XV и XVI в. През XV в. в Русия, Чехия и Полша става известна група варианти на друг популярен за Средновековието сюжет — историята на Троянската война. Това се отнася и за различните редакции на няколко други произведения — „Сказание за индийското царство“, „Стефанит и Ихнилат“, „Соломон и Мархолт“ или за произведения, които не изхождат от един оригинал, но са много близки по сюжет. Съвпадението е естествено не е пълно. В Русия например до XVII в. не са известни широко разпространените сред западните славяни Езопови басни, романът за Тристан и Изолда и др. И на още две важни обстоятелства се спира Я. С. Лурье: първо, почти всички посочени паметници не проникват в руската писменост чрез западните славяни, а по други пътища, най-често чрез посредничеството на южните славянски литератури; второ, „съвпадат не само сюжети на руската, полската и чешката преводна литература на XV век (само по себе си такова съвпадение е могло и да няма съществено значение), съпада значението на тези сюжети, тяхната роля в литературите на славянските страни“ (стр. 78). А значението на тези произведения, особено ако се постави във връзка със засегнатия проблем за своеобразието на старата руска литература, е извънредно пока-

¹ Цитатите са по посоченото издание.

зателно, защото е ясно тяхното отклонение, тяхното несъответствие с дидактичните принципи на църковната литература. Характеристиката на герои като Александър Македонски, като Парис и др. — герои нито изцяло положителни, нито напълно отрицателни, новите теми (например любовта към жената) и свързаните с тях идеи (например несвойствената за Средновековието идея за облагородяващата роля на любовта към жената) говорят за „разрив с традициите на религиозния дидактизъм“ (стр. 79).

В доклада на Я. С. Лурье е показано пак на основата на конкретен литературен материал, че през XVI в. пътят на руската литература се отклонява от пътя на западнославянските литератури. Докато в Чехия и Полша XVI век е епоха на Възраждането, на хуманизма, на разцвета на светската художествена литература, в Русия положението е съвсем друго — „поражението на реформационните движения в края на XV и началото на XVI в. и отново в средата на XVI в. усилва позицията на църквата в руската култура и литература“ (стр. 85) и става причина за почти пълното отстранение на „неполезните повести“. Ревнителите на църковно-дидактичното начало в литературата допускат и поощряват само онова белетристично четиво, което безусловно стои в границите на ортодоксалната идеология. Едва в началото на XVII век в руската литература отново се засилва преводната белетристична струя, като се появяват и преки преводи от западнославянските езици.

В работата на секцията българската литературна наука бе представена от доклада на проф. П. Динеков „Особености на старобългарската публицистика през IX—XII век“.¹ В историята на българската литература обикновено се говори за публицистика от средата на XVIII век, т. е. от появата на Паисиевата „История славеноболгарская“. Но развитието на средновековната ни литература съдържа моменти, които по същество са зараждане на публицистична мисъл, на публицистична литературна изява. Като подчертава тяхното значение, авторът се спира на няколко принципни положения, за да обоснове въвеждането на новия термин в приетото жанрово деление на българската средновековна литература. Три от тях са особено важни.

Първо, изтъкнато е, че става дума за „твърде своеобразни форми на публицистиката, възникнали при определени исторически условия, поради което при техния анализ и оценка не бива да изхождаме от нашите съвременни разбирания за характера, задачите и стила на публицистиката“ (стр. 290). Авторът пояснява, че въвеждането на термина публицистика за старата българска литература означава едновременно стесняване на неговото съдържание, като при това се запазват основните му особености. Второ, в работата е залегнал сложният въпрос за своеобразната художествена стойност на средновековните литературни произведения — за отдалечеността им от менталитета, от естетическия вкус на съвременния човек, но и за възможността да се съди по тях за духовния живот на средновековните хора, за големите идейни съткновения, за обществените движения на епохата. Тъкмо това са и факторите, които придават публицистична насоченост на литературата. Трето, в доклада е подчертано специално значението на литературоведческия подход към старата литература. „Може да възникне въпрос — пише авторът, — че разглеждането на старобългарската литература от гледище на развитието на публици-

¹ Докладът е поместен в „Славянска филология“, т. V, София, 1963.

стиката ще ни върне към остарели и изживени методи — когато на старобългарските произведения се гледаше предимно като на исторически паметници, исторически извори и не се дооценяваше тяхната литературно-художествена специфика. Такова опасение е напълно погрешно, защото тук се касае да се проследи историята на обществената мисъл чрез едновременно разкриване на специфичните литературни форми, в които тя се отразява“ (стр. 291).

Забележителен паметник на средновековната българска публицистика е Сказанието на Черноризец Храбър. Яркия му полемичен характер, композиционният му строеж и идейната му насоченост дават основание на докладчика да определи неговата същност като „начало на българската публицистика“. Работата съдържа интересни разсъждения, които разкриват връзката на Сказанието с диспута на Константин-Кирил срещу триезичниците във Венеция. По такъв начин Черноризец храбър е характеризиран не само като носител на оригинално полемично дарование, а и като продължител на една книжовна традиция.

Авторът търси по-късни прояви на старобългарската публицистика не по линията на жанровото сходство със „Сказанието“, защото „тъкмо за публицистиката по-важен е друг белег — идейната проблематика“ (стр. 296). Публицистични моменти са открити в Солунската легенда и Българския апокрифен летопис — две произведения, които се сродяват от общата си патриотична-месианистична тенденция. Много важна е констатацията на автора, че още в този исторически момент може да се говори за преображения на публицистичния жанр, т. е. за приспособяване на различни средновековни литературни форми (автобиографичен разказ, апокрифно сказание) към задачите на публицистиката. Същевременно става ясно, че разгледаните произведения са твърде далече от класическите форми на съвременната публицистика.

Напълно обособена публицистична творба е „Беседа против богомилите“ на Презвитер Козма, в която „публицистичният жанр намира нови форми за израз и се обогатява“ (стр. 302). Посочвайки още един път това своеобразие на средновековното публицистично слово — разнообразието и гъвкавостта — авторът прави и последния си основен извод: средновековната ни литература трябва да бъде изследвана и под нов ъгъл, за да се очертае по-обстойно жанровото ѝ богатство.

*

В доклада на проф. Дж. Радойчич „Источна и западна компонента на старих, јужнословенских књижевности“ е разработена подробно и аргументирано, с помощта на богат фактически материал интересна тема, като не е пропусната и оценката на третия — всъщност най-важния — компонент в литературата на южните славяни — оригиналното, самобитното творчество на българи, сърби, хървати и словенци през Средновековието.

Работата хвърля светлина върху твърде дълъг исторически период. Характеризирайки според достъпните на науката данни културния уровень на славяните по времето на тяхното разселване от славянската прародина, проф. Радойчич проследява главните културни влияния, които са изпитали южните славяни на територията на Балканския полуостров. Още разделянето на Римската империя на Западна и Източна способствува да се обособят постепенно две културни сфери — западна

(латинска) и източна (елинска). Процесът се задълбочава след разделянето на християнската църква. В доклада отчетливо е подчертано значението на този момент. Тъй като църквата е „главен носител на средновековната култура и решаващ идеологически фактор по времето на феодализма“ (стр. 22), създават се две основни култури — западна и източна. Съотношението между тях е двустранно. От една страна, те се развиват в сътрудничество, влияят си взаимно, а от друга страна, се конкурират и изтласкват. Словенците и хърватите се присъединяват към западната културна сфера, а сърбите и българите, макар и след временни колебания, възприемат източната културна традиция. С помощта на ред исторически събития и литературни произведения („Сказание за индийското царство“, „Тристан и Изолда“, Псевдокалостеновата „Александрия“, „Троянската притча“, „Тайната книга“, Никодимовото евангелие и др.) авторът показва колко характерни са взаимните влияния между западното и източното начало за литературата и изобщо за културния живот на южните славяни.

Като подчертаваме благоприятното впечатление, оставено от доклада, нека посочим и една последователно прокарана от автора тенденция, която предизвика възражения още на самото заседание. Става дума за твърдението, че през Средновековието съществува македонска народност и македонска държава. В работата се говори за българи и македонци отделно, Климент Охридски е наречен македонец (стр. 5), въстанията на Петър Делян (1040—1041) и на Георги Войтех (1072) са характеризирани като въстания на македонските славяни (стр. 14), изтъква се, че „као што је Византија по имену била римско царство (Романија) а стварно грчка држава, тако је и царство Македонских Словена било по називу бугарско“ (стр. 14). Съвсем е ясно, че на подобни схващания може да се противопостави изобилна и аргументация — нещо, което не влиза в задачите на настоящите информационни бележки. Неприемливи са и две други твърдения на автора — че Константин-Кирил е съчинил стихотворната похвала на Димитър Солунски (стр. 5) — в действителност много по-вероятно е неин създател да е по-старият брат, Методий — и че поп Еремия, известен по сведения на индексите като съчинител на апокрифи, е един от предводителите на богомилите (стр. 24). Още в края на миналия век руският учен М. Соколов доказва, че авторът на „Разказ за кръстното дърво“, т. е. поп Еремия, не трябва да се смята богомил, тъй като произведението е в противоречие с един от основните верски възгледи на богомилите — незачитането на кръстното дърво.¹

Колкото и различен да е по тема, по обхват на материала и по характер на изложението от доклада на проф. Дж. Радойчиц, докладът на д-р М. Бабович „Превоенење „Слова о полку Игореве“ код Југословена“ е близко до посочената тенденция да се говори за македонска народност още през Средновековието. Наистина интересуващата ни част от работата на М. Бабович се отнася не за средните векове, а за време, съвпадащо с епохата на българското Възраждане, но затова пък толкова по-необходимо е да се изясни въпросът за езика на разглежданите преводи. Като изброява съществуващите 13 югославски превода на „Словото“, авторът отбелязва, че два от тях са македонски — по-ранният е направен през 1863 г. от Райко Жинзифов, а вторият — през 1957 г. от Т. Димитровски.

¹ Ср. П. Диниев, „Стара българска литература“, ч. I, стр. 122—123, София 1950.

Ще се позовем на признанията на самия Жинзифов, от които личи съвършено ясно, че в случая се касае не за мекодонски, а за български превод на „Словото“. В подговора към своя превод на бележитото произведение на старата руска литература,¹ Р. Жинзифов посочва, че „Словото“ е вече преведено на чешки, сръбски и полски (освен 16-те превода на съвременен руски и един на украински език) и във връзка с това продължава: „Що нас натера да преведиме Словото на Б ъ л г а р с к и й език, овде не му е местото да кажиме; а харно ли лошо ли е преведено Словото, нека разсъдат читателите. . .“ И по-нататък: „... за нас ще бидит голема радост, ако нашият превод или да речиме по-право, първообразното слово осърчи некого си из Б ъ л г а р е т е по-вещ как в знанието на н а ш и й н а р о д е н я з и к, така и в знанието на Старий славянский език, да преведе Словото по-пълно, по-верно и по-рамно“. В реда на тези си мисли Жинзифов продължава: „Мие за Б ъ л г а р с к и й я з и к броиме тоя език, кой ся говорит по цела Македония, Тракия и България. . . защото нема Македонци, нема Тракийци като отделни народи, а има само Славяне-Българе, които живеят по речените места, имената на кои, може би, имат си право в землеописанието, а не в народността, какъсо да речиме, има един целен народ Българский и един език Българский, който как и секой кой му драго другий език ся делит на наречия.“

Струва ни се, тук всичко е казано така недвусмислено, че не се нуждае от коментар.

*

Работата на Секцията за славянски литератури до края на XVII в. показва непрекъснато нарастващия интерес към средновековното литературно наследство на славянските народи. Особено показателен е фактът, че този интерес се изразява все по-често в опити да се проучи исторически обусловената художествена специфика на средновековното литературно творчество, да се разкрие естетическото му богатство — плод на исторически определено художествено съзнание.

¹ Предговорът и преводът са поместени в „Новобългарска сбирка“, Москва, 1963.

ПРИНОС В ИЗУЧАВАНЕТО НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ СЛАВЯНСКИ ЛИТЕРАТУТИ

Лиляна Грашева

Заседанията на секцията за славянски литератури до края на XVII век преминаха в делова, творческа атмосфера, при наличие на подчертан интерес към представените доклади и научни съобщения. Повечето от тях бяха съпроводени с оживени, резултатни разисквания, в които взеха участие видни представители на славистичната наука, като проф. Н. К. Гудзий (СССР), проф. Д. С. Лихачов (СССР), проф. Дж. Радойчич (Югославия), проф. Р. Ягодич (Австрия) и др. Прочетени бяха над 20 доклада и научни съобщения, без в това число да влизат четирите доклада, изнесени на пленарното заседание в чест на 1100-годишнината от делото на Кирил и Методий.

Както бе вече отбелязано, работата на конгреса се характеризираше с твърде голяма тематична пъстрота. Това се отнася и за секцията за славянски литератури до края на XVII век, затова е трудно с две-три думи да се определи тематичният облик на представените доклади. Част от тях бяха посветени на отделни произведения — на историята на възникването им, на разпространението им във и из страната, в която са създадени, и на въздействието им върху други литератури: А. П о п п е (Полша) — „О летописном своде 1073 г. Из исследования источников „Повести временных лет“; Р. Я г о д и ч (Австрия) — „К источникам древнерусского „Домостроя“; М. Б а б о в и ч (Югославия) — „Изучаване и превоване“ „Слова о полку Игореве“ код Југословена“). В друга част от докладите се разглеждаха въпроси, които засягат две или повече литератури през подълги периоди от развитието им: Н. К. Г у д з и й (СССР) — „Традиции литературы Киевской Руси в старинных украинской и белорусской литературах“; Я. С. Л у р ь е (СССР) — „О судьбах переводной беллетристики в России и у западных славян в XV—XVI вв.“ В трета част от докладите бяха поставени по-обща, принципни проблеми, свързани или с най-стария период от развитието на славянските литератури, или с характеристиката на техни типични особености. Д. С. Л и х а ч о в (СССР) — „Система литературных жанров древней Руси“. Дж. Р а д о й ч и ч (Югославия) — „Источна и западна компонента старих јужнословенских књижевности; Ј. Н г r a b a k (Чехословакия) — „Význam latinské knižní vzdelanosti pro slovanské literatury starsí doby; F. Z a g i b a (Австрия), Die abendländisch-lateinischen Grundlagen der slawischen literarischen Bildung vor und während der kyrilo-methodianischen Zeit; M. M u l i c (Югославия), „Srpsko „Pletenije sloves“ do XIV stolijeca“; П. Д и н е к о в (Бъл-

гария) — „Особености на старобългарската публицистика през IX—XII в.“; Р. Papaitescu (Румъния) — „Характерные черты славяно-румынской литературы“. На връзката между средновековните славянски литератури и народното творчество беше посветен един доклад — на М. Пантич (Югославия) „Југословенска књижевност и усмена народна књижевност од XIV до XVIII века“. Разбира се, прочетени бяха и работи, в които се разглеждаха по-специални, при това съвсем конкретни въпроси. Fr. Repp (Австрия) — „Textkritische Untersuchungen zum Henoch-Apokryph des cod. slav. 125 der Österreichischen Nationalbibliothek; Hemmerdinger (Франция) — „Étude comparative des versions Greque Latine et Slave de la Vita Abraamii“.

Вън от тази поредица от заглавия остават интересни доклади, които съдържат повече или по-малко приемливи концепции. Целта ни е не толкова да изброим всички типове теми, колкото да подчертаем много теми и ето, липсата на обединителни проблемно-тематични звена в работата на секцията. Тъкмо затова център на настоящите бележки станаха три доклада, които направиха голямо впечатление със задълбочения литературоведчески анализ на средновековните литературни явления.

Безспорно на първо място трябва да се постави докладът на изтъкнатия съветски литературовед Д. С. Лихачов „Система литературных жанров древней Руси“¹. Авторът изхожда от основното положение, че категорията на литературния жанр е историческа категория. Той отбелязва изрично, че когато пристъпва към изучаване на средновековната жанрова специфика, изследователят трябва да се откъсне от съвременните си представи за жанровете, защото средновековното жанрово деление се основава и на литературни, и на извънлитературни фактори. Вниманието на автора е съсредоточено върху набелязването на основни принципи, които определят жанровото деление, както и върху съществуването на жанровете като система.

Жанровите указания в средновековните ръкописи се отличават с необикновена сложност. Често под едно название се срещат съвсем различни произведения. Отбелязвайки това, авторът излага своите извънредно тънки наблюдения, прави убедителни, точно формулирани изводи. Според него съчетанието на няколко жанрови определения в заглавието (например „Сказание и беседа премудра. . .“, „История, сиречь повесть или сказание. . .“) свидетелствува не само за колебанието на книжовника какво определение да избере, а и за обстоятелството, че староруските произведения действително съчетават в себе си няколко жанра. Най-важната причина за недостатъчната отчетливост на жанровото деление е тази, че то се осъществява не въз основа на литературните особености на изложението, а въз основа на предмета, на темата, на която е посветено произведението.

Едно от най-големите достойнства на доклада е обосноваването твърдение на автора, че средновековните жанрове не са равноправни, а представляват особена йерархическа система. Когато се включват в състава на обединяващите жанрове (например хронограф, патерик, летопис), първичните жанрове (житие, проповед, послание и др.) обикновено се видоизменят, приспособяват се към първите — в едни случаи се изменя

¹ Докладът е поместен в „Славянские литературы. V Международный съезд славистов.“ Москва, 1963.